

ACLARIMENTS SOBRE LA COMANDA TEMPLERA DE LA JONCOSA DEL PENEDÈS

Joan Fuguet Sans

(amb la col·laboració de Ramon Rovira Tovella)¹

Estat de la qüestió

En estudiar l'establiment de l'orde del Temple al Penedès, Miret i Sans (1910:174) parla de dues cases: les Gunyoles i la Joncosa. Segons aquest autor, la primera casa documentada és la de les Gunyoles, però, més tard, la casa de la Joncosa esdevingué la casa principal de la regió penedesenca², i les Gunyoles passà a dependre d'ella. Tanmateix, qualifica de "molt obscurs" els orígens de la Joncosa, probablement perquè a diferència de les Gunyoles, que els documents situen perfectament en els rodals d'Avinyonet (Alt Penedès), a la Joncosa no hi ha cap altra referència topogràfica que la del nom, i la titularitat d'un comanador³.

Quan l'orde del Temple fou suprimit i els seus béns passaren a l'orde de l'Hospital de Sant Joan, les Gunyoles es convertí novament en cap de la ex-comanda del Penedès. Miret ja no dóna més referències de la casa de la Joncosa.

Forey (1973:99) no es qüestiona les afirmacions de Miret i es limita a afegir alguna informació. Segons ell, el pas de la primacia de les Gunyoles a la Joncosa es devia realitzar a finals del segle XII, que és quan es documenta per primer cop un "comanador de la Joncosa"⁴. Així i tot, constata que no es torna a mencionar el convent de la Joncosa fins a 1243, i que en alguns períodes –de 1246 a 1250 i de 1254 a 1258– n'ostentà la titularitat el comanador

1. Rovira és autor d'un article recent (Rovira, 1993) sobre un mas templer de Gelida. Aquest article ha estat la causa de la present col·laboració i de la revisió total del capítol dedicat a la comanda de la Joncosa en l'edició, ara en curs, de la nostra tesi doctoral (FUGUET, 1990).

2. Miret atribueix la primacia de la Joncosa sobre les Gunyoles a la major importància dels seus dominis i a conveniències de la situació *al peu del Montmell* (Baix Penedès).

3. Vegeu els documents citats per Miret (1910:174). En 1160 apareixen dos comanadors de les Gunyoles; en 1205, el preceptor de la Joncosa dóna uns honors pròxims a les Gunyoles; l'any 1222, un altre preceptor de la Joncosa rep una donació a la parròquia de Sant Salvador de les Gunyoles; finalment, en 1281, el comanador de la Joncosa, aprova la venda d'unes propietats de les Gunyoles que pertanyien a la casa de la Joncosa.

4. "Cartulari de Poblet" (1938: 166 n. 274). L'any 1199 (o 1200), fra Domènec, comanador de la Joncosa, actua d'àrbitre en unes qüestions entre Poblet i la gent d'Avinyonet.

de Palau Solità (Forey, 1973:267).

Els plantejaments de Miret es van seguir també en Fuguet (1990). Però la documentació aportada per Rovira (1993) sobre un mas templer de Gelida ha resultat definitiva de cara a la història de la problemàtica comanda de la Joncosa. En aquest, com en tants altres casos, l'atzar ha volgut que la història local tregui a la llum uns documents i uns topònims pretèrits que esdevenen fonamentals per a situar aquesta comanda. La toponímia resulta novament un auxiliar valuósíssim de cara a la ubicació dels establiments templers⁵.

La Joncosa de Gelida

El primer document aportat per Rovira conta que l'any 1142, Hug, canonge de la seu barcelonina i capellà de l'església de Sant Pere de Gelida, i Bartomeu, prevere de la mateixa església, donen a la Milícia del Temple de Jerusalem el mas de Sant Pere, "*infra funchusam et Valilongam*", dins el terme del castell de Gelida⁶.

Una altra notícia refereix que l'any 1309 el castell de Gelida passà a ser de la comtessa de Pallars, per la permuta de diversos castells que van fer aquesta senyora i el rei Jaume II⁷. L'interès del document rau en el text referit a Gelida, ja que cita el bescanvi del "*castrum nostrum de Gilida cum Masone sive domo de la Joncosa que fuit Militie Templi*".

Finalment, en altres notícies, compreses entre els segles XIV i XVIII, relatives a la baronia del castell de Gelida⁸, apareix sempre com a pertanyent al castell, la "*quadra seu domo de la Jonchosa aliter vocata de la Meso*". Aquesta quadra, d'una extensió considerable, estava constituïda per una munió de masos censalistes d'"hòmens solius propis e afogats del senyor". En el de 1346, els "hòmens e masers e terres tinents" formaven una llarga llista de 27 masers i 28 masovers o campaners. L'any 1736, el lloc encara era anomenat "*domus de la Joncosa aliter de la Maso*".

La quadra de la Joncosa, que avui encara es pot identificar a partir de la toponímia pretèrita i actual, ocupava una gran extensió del sector sud-occi-

5. Sobre això, vegeu PLAZA (1985).

6. Arxiu Conciliar de la Catedral de Barcelona, *Liber Antiquitatum* IV, doc. n. 220, f. 82r.

7. ACA, C. reg. 287, ff. 88-93. El rei havia comprat el castell de Gelida als Cervelló l'any 1297 (MAURI-ROVIRA, 1990: 24).

8. Una de 1334, és la definició, feta pel rei, de la venda del castell de Gelida realitzada pel comte de Pallars a favor del jutge d'Arborea (ACA, C. reg. 487, ff. 274r i v). Les altres són notícies procedents de capbreuacions, de la baronia del castell de Gelida, dels segles XIV (APNB, Not. F. de Lidernosa, vendes març-maig), XVI (ACA, Notarials, N-Ig-1002, Not. J. Honorat d'Igualada, ff. 29-43), i XVIII (Arxiu Patrimonial del vescomte d'Amaya).

dental del terme de Gelida. Aproximadament estava delimitada al nord pel torrent de Vallbardina⁹ i el riu Anoia, al sud pels termes de Subirats i Cervelló, a l'est per l'esmentat torrent de la Vallbardina i el Montcau (del masís de Garraf), i a l'oest pel terme de Subirats (vegeu el mapa núm. 2).

La Mesó de la Joncosa

Si en els documents de Gelida apareix el topònim "la Joncosa" associat sempre a la Mesó del Temple, es pot pensar que aquest topònim del terme de Gelida, que es conservà fins al segle XVIII, és el que s'ha de relacionar amb la comanda templera del Penedès, atès que l'única justificació per a situar la comanda de la Joncosa a la Joncosa del Montmell es basava només en el nom. Però a partir de la documentació aportada per Rovira, en conèixer una altra Joncosa també al Penedès, es possible situar la comanda a Gelida.

Per tant, la Joncosa de Gelida correspon a la comanda de la Joncosa citada per Miret, amb la diferència de la seva ubicació. Miret, que no va conèixer aquesta documentació, va localitzar el convent templer a l'únic lloc del Penedès on va trobar aquest nom: la Joncosa del Montmell. Resultava estrany –Miret no ho va dir però ho deixava entreveure– que dues comandes temple-res (la Joncosa i Selma) estiguessin situades a tan poca distància, uns 6 km en línia recta (vegeu el mapa núm. 1).

A més de la situació, falta esbrinar quina mena d'establiment templer era el de Gelida.

En la documentació consultada, el nom de la Joncosa sempre va associat a "la Mesó", com per exemple, "*domo de la Jonchosa aliter vocata de la Meso*", "*quadra seu domo de la Jonchosa aliter de la Maso nominata*". Si s'observa que en altres comandes temple-res del Principat (la Mesó del Rourell, la Mesó de Selma (Fuguet, 1990)), el mot *Mesó* –sense complement– serveix per a designar comandes o sots-comandes de l'orde, en el cas de la Joncosa de Gelida, la Mesó s'hauria d'entendre com a sinònim de *comanda, casa o convent*. Per tant, l'establiment que els templers posseïren a Gelida no fou un mas sinó la seu d'una comanda templera, la comanda de la Joncosa.

A la llum també dels topònims pretèrits que figuren en els documents esmentats i la toponímia actual, sembla que la seu de la Mesó de la Joncosa estava situada en l'actual barri del Puig de Gelida (antic Puig de Sant Pere), al

9. En un capbreu del segle XVIII, citat per Rovira, s'especifica que aquest torrent antigament era anomenat "torrent de la Masó".

lloc de l'actual casa pairal dels Duran¹⁰. És molt probable que l'actual ermita de Santa Magdalena, propietat dels Duran i situada al davant del seu casalici, fos la capella del petit convent (vegeu el mapa núm. 3).

L'alienació de la Joncosa

La casa templera de la Joncosa no fou transferida, com la major part de les propietats del Temple, a l'Hospital. Aquesta és la causa principal del desconeixement de la comanda.

Des del moment que els béns de la comanda de la Joncosa passaren, per permuta, a la comtessa de Pallars (1309), ja no se cita més la comanda de la Joncosa, entre les cases que aleshores administrava la Corona¹¹. A partir d'aquell moment, en el seu lloc surt la comanda de les Gunyoles¹², que era una dependència que no pertanyia al castell de Gelida, sinó al d'Avinyonet¹³.

No coneixem els drets que tenia la Corona sobre la Joncosa, ni tampoc els motius que van acompanyar el bescanvi amb la comtessa de Pallars. Malgrat la permuta, un cop passats a l'orde de l'Hospital els béns de l'orde del Temple, aquell va reclamar un rescabament per les propietats de la Joncosa, que no els foren transferides.

La reclamació dels hospitalers no fou atesa fins a l'any 1330: amb data de 24 d'abril, el rei Alfons III decidí que l'Hospital, en compensació pel lloc de la Mesó del terme de Gelida que no li havia estat transferit, rebés 1.500 sous anuals dels rèdits que pertocaven al monarca en diversos llocs de la Segarra¹⁴.

10. En un *Manuale Instrumentorum* de l'Arxiu Parroquial de Gelida de 1482 (citat per Rovira) la casa de la Masó és establerta a Joan Duran; aquest mateix Duran, o el seu fill, confessa posseir-la l'any 1513 (capbreu del notari J. Honorat d'Igualada, citat en la nota 8). Segurament les actuals cases de ca l'Esteve, cal Font i cal Llopart, que estan a tocar de cal Duran, també formaven part dels edificis de la comanda.

11. Quan els templers foren empresonats (finals de 1307) i fins que els seus béns no foren transferits a l'orde de l'Hospital (1317), la Corona s'encarregà d'administrar les propietats del Temple. Pel juliol de 1308, el rei nomenava Guillem Alomar administrador de la Joncosa i altres comandes (ACA, C, reg. 291, f. 128r).

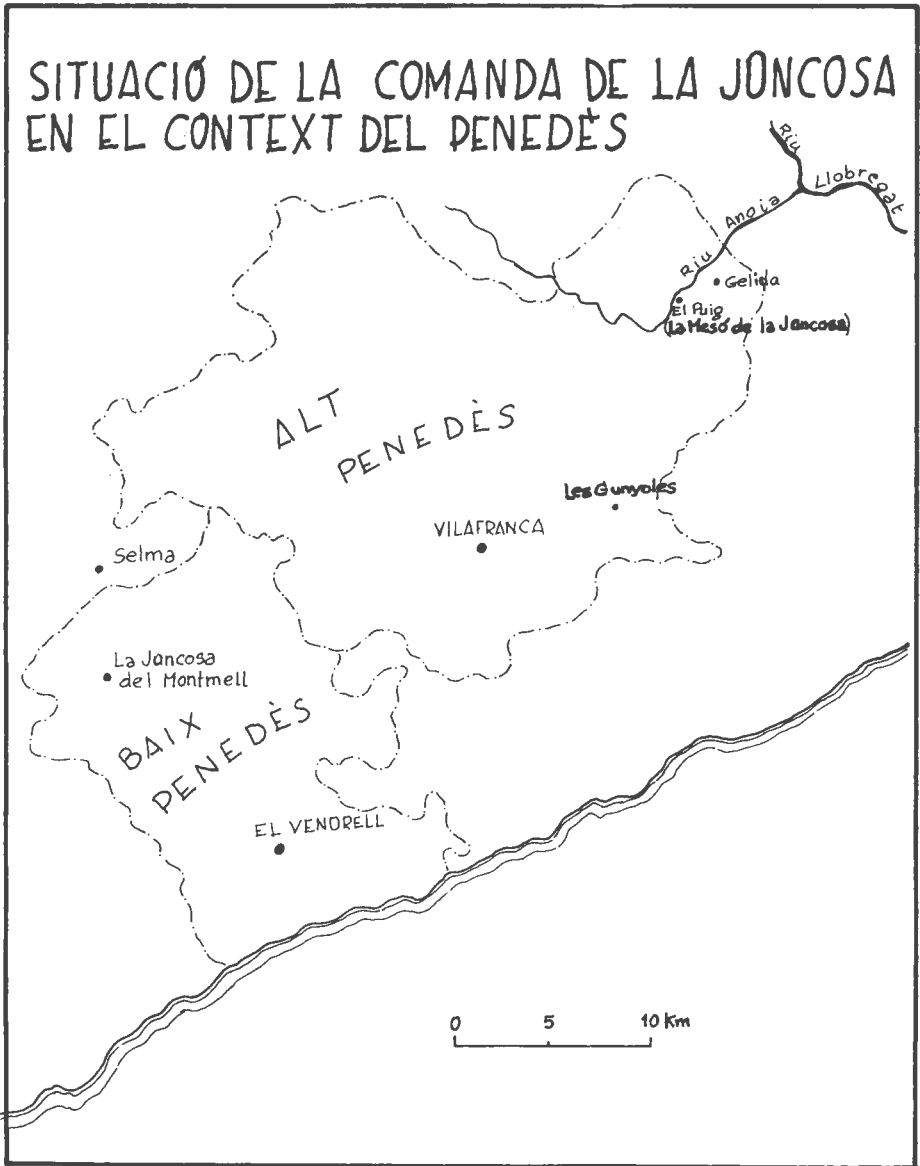
12. Pel juliol de 1310, Alomar administrava ja la casa de les Gunyoles en comptes de la Joncosa (ACA, C, reg. 291, f. 140; reg. 272, f. 141); i pel novembre de 1313, encara ho feia (ACA, C, reg. 291, f. 331).

13. Els dominis de les Gunyoles en ser transferits a l'Hospital van passar a engrossir la casa de Vilafranca (ACA, OO.MM, Gran Priorat, núm. 347); si bé, en un primer moment, segons Miret (1910: 175), foren cap de la ex-comanda templera del Penedès.

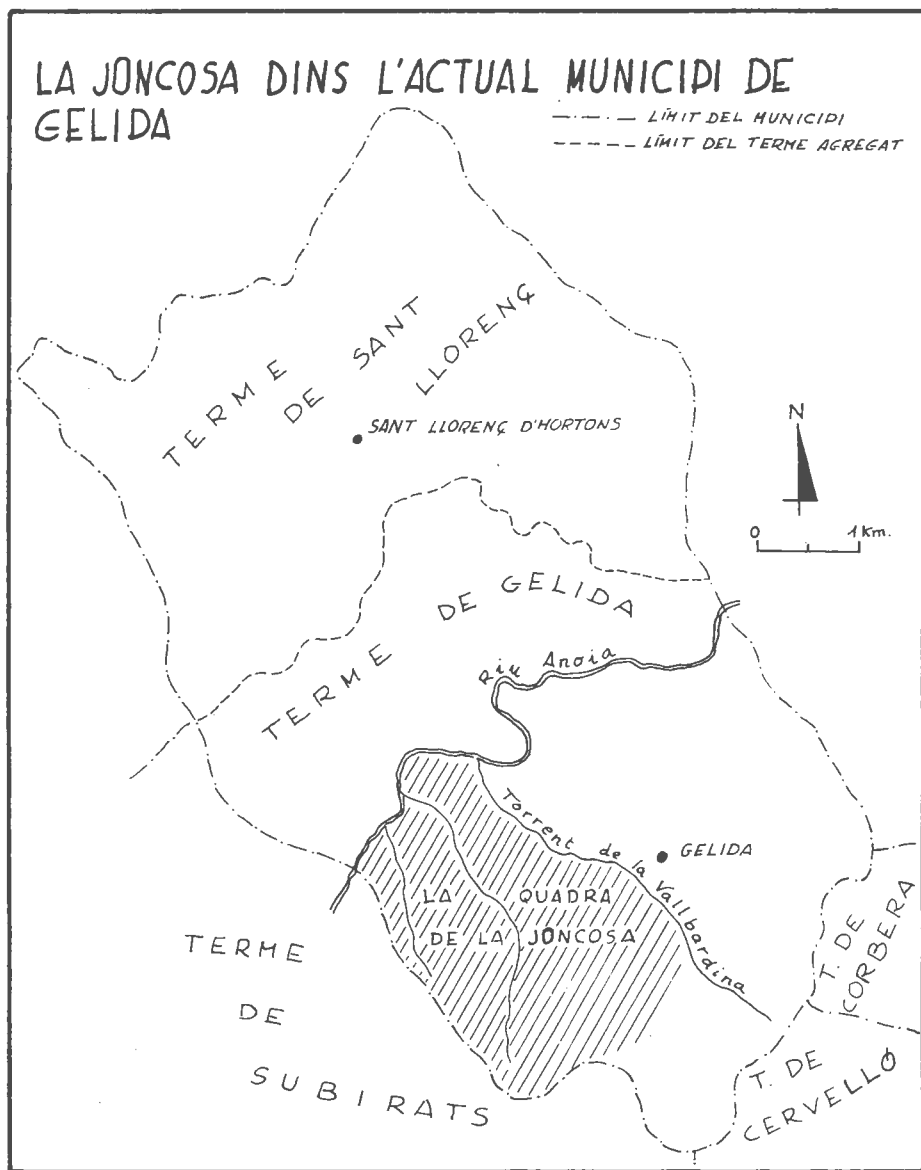
14. ACA, C, reg. 481, ff. 185r-186r i 192 r-v.

Bibliografia

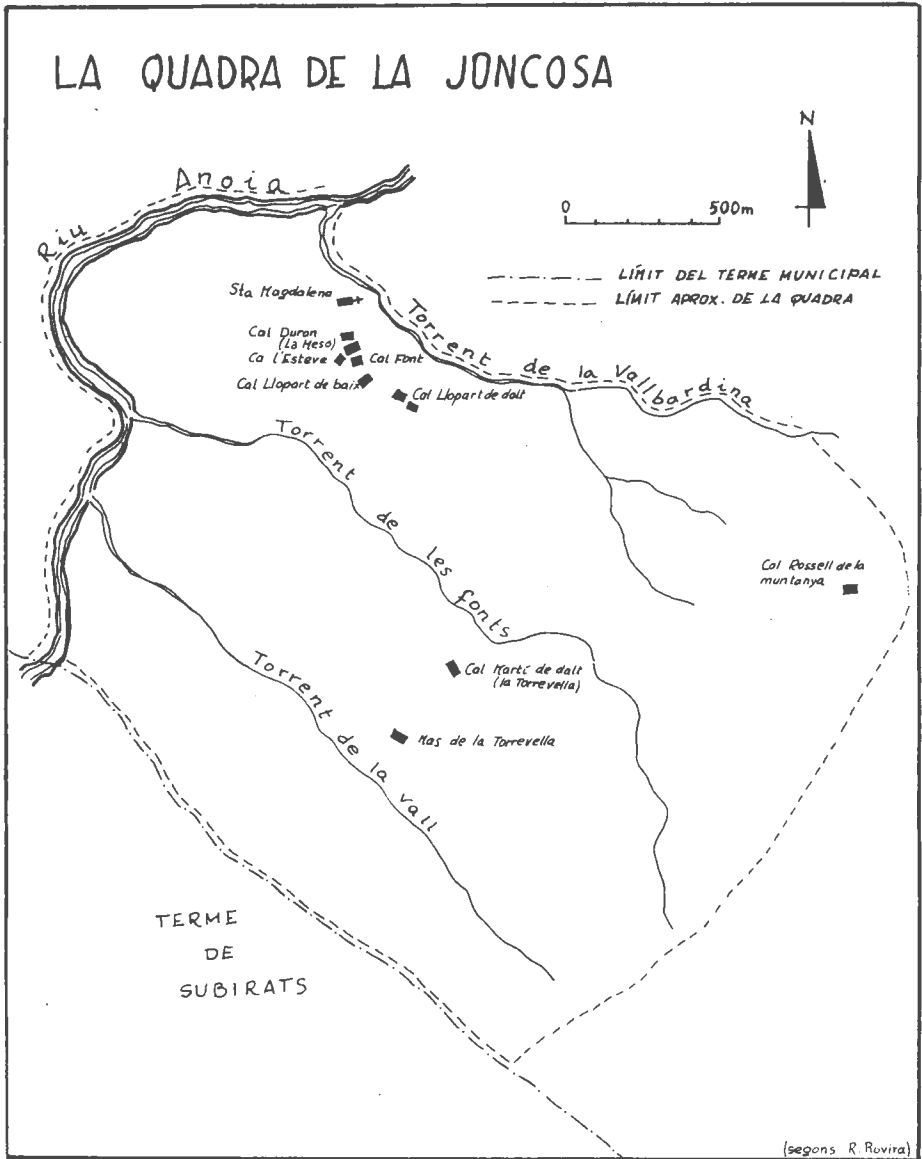
- “Cartulari de Poblet” (1938): *Cartulari de Poblet. Edició del manuscrit de Tarragona*, IEC, Barcelona.
- A. FOREY, (1973): *The Templars in the Corona de Aragón*, Oxford University Press, Londres.
- J. FUGUET SANS, (1990): *L'Arquitectura dels templers a Catalunya*, Universitat de Barcelona, “Col·lecció de Tesis Doctorals Microfitxades”, 180.
- A. MAURI, R. ROVIRA, (1990): *Guia del Castell de Gelida*, Associació d'Amics del Castell de Gelida, Gelida.
- J. MIRET Y SANS, (1910): *Les cases de Templers y Hospitalers en Catalunya*, Impremta de la Casa Provincial de Caritat, Barcelona.
- C. PLAZA I ARQUÉ, (1985): *El Promasó (masó)*, “Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica”, XXI, Barcelona, 63–67.
- R. ROVIRA I TOVELLA, (1993): *Un mas de l'Orde del Temple a Gelida: fundació d'un nucli?*, “Miscel·lània Penedesenca”, 17, Institut d'Estudis Penedesencs, Vilafranca del Penedès, 229–244.

Mapa núm. 1.

Mapa nº 2.

Mapa nº 3.